«Маленька людина» в оповіданнях і п’єсах А. П. Чехова

В людині повинно

бути усе прекрасно:

і обличчя, і одяг, і

душа, і думки.

А. Чехов

Маленька і велика людина. Як порівняти, чи можна взагалі порівнювати людей? Як визначити розмір одного й іншого в цьому «бурхливому світі?» І чи не увагою до «маленької людини», до звичайної людини обділене наше сьогоднішнє життя? І чи не про це твердить нам протягом уже багатьох років слово Пушкіна, Гоголя, Достоєвського, Чехова?..

Гоголь закликав полюбити і пожаліти «маленьку людину» такою, яка вона є. Достоєвський — побачити в ній особистість. А Чехов... Чехов усе ставить із ніг на голову, він шукає винного не в державі, а в самій людині. Такий абсолютно новий підхід дає цілком несподівані результати: причина приниження маленької людини — вона сама. Новий поворот старої теми даний в оповіданні «Смерть чиновника». Про це говорять чимало деталей оповідання. По-перше, це оповідання комічне, і висміюється в ньому саме чиновник. Вперше Чехов пропонує посміятися над «маленькою людиною», але не над її бідністю, злиднями, боягузтвом. Сміх обертається трагедією, коли ми, нарешті, розуміємо, яка натура і які життєві принципи в цього чиновника. Чехов говорить нам про те, що істинну насолоду Черв’яков знаходить у приниженні. Наприкінці оповідання скривдженим виявляється сам генерал, а умираючого Черв’якова зовсім не шкода.

Досліджуючи життєвий випадок, що відбувся з його героєм, Чехов дійшов висновку: Черв’яков — це холопська натура. А мені так і хочеться додати до цих слів: не людина, а плазун. Саме в цій рисі, як мені здається, Чехов і бачить дійсне зло. Де смерть не людини, а якогось черв’яка. Черв’яков умирає не від страху і не від того, що його могли б запідозрити в небажанні плазувати (генерал же простив його), а від того, що його позбавили цієї насолоди плазування, начебто позбавили улюбленої справи.

Опустився, перетворився на обмеженого міщанина і Бєліков, герой оповідання «Людина у футлярі». Бєліков боїться справжнього життя і намагається сховатися від нього. По-моєму, він — найнещасливіша людина, яка відмовляє собі в усіх радостях. Проте він отруює життя не тільки собі, але й оточуючим. Йому ясні тільки циркуляри, які забороняли будь-що, а всілякі дозволи викликають у нього сумніви і страх: «Як би чого не вийшло». Він гнітить усіх учителів своїми «футлярними розумінням», під його впливом у місті стали боятися усього: говорити, знайомитися, читати книги, допомагати бідним, учити грамоті.

І в цьому небезпека Бєлікових для суспільства: вони душать усе живе. У бєліковщині втілились відсталість, прагнення зупинити життя, огорнути усе павутинням міщанства.

Свій ідеал Бєліков міг знайти, лише пішовши з життя. І він іде, і тільки лише в труні його обличчя набуває приємний, лагідний, навіть веселий вираз, начебто Бєліков радіє, що потрапив у футляр, із котрого вже не треба ніколи вибиратися.

Бєліков хоч і помер, але його смерть не позбавила місто від бєліковщини. Життя залишилося таким же, як було, — «не заборонене циркулярно, але і не дозволене цілком».

А якщо пригадати доктора Старцева? На початку життєвого шляху в молодого доктора різноманітні інтереси, властиві інтелігентній молодій людині. Він відчуває красоту природи, цікавиться мистецтвом, літературою, шукає зближення з людьми, він може любити, хвилюватися, мріяти. Але поступово Старцев втрачає все людське, духовно опускається і замикається у своєму світі, у якому тепер важливі лише гроші, карти і сита вечеря.

Що призвело Старцева до цього? Чехов підтверджує: обивательське середовище, вульгарне і нікчемне, губить краще, що є в людині, якщо в самій людині немає хоч якої-небудь «протиотрути» і внутрішнього усвідомленого протесту. Історія Старцева змушує нас задуматися над тим, що перетворює людину на духовну потвору. По-моєму, страшніше від усього в житті — падіння особистості в трясовину обивательщини і вульгарного міщанства.

Чехов побачив у своїх героях зло, яке неможливо вирвати з корінням, і воно породжує нове зло: холопи родять панів.

Тим часом у Чехова зріє потреба в широких соціальних узагальненнях, він намагається відобразити настрій, побут цілих класів, прошарків суспільства. Потрібний був жанр, що давав би таку можливість. Цим жанром явилася для Чехова драма. У першій п’єсі «Іванов» письменник все-таки звертається до теми «маленької людини». У центрі п’єси — трагічний надлом інтелігента, який будував великі життєві плани й у безсиллі схилився перед перешкодами, які ставив перед ним устрій життя. Іванов — це «маленька людина», яка у світі «надірвалася», і з пристрасного, діяльного працівника перетворилася на хворого, внутрішньо зламаного невдаху.

І далі, у п’єсах «Дядя Ваня», «Три сестри», основний конфлікт розвивається в сутичці морально чистих, світлих особистостей зі світом обивателів, їхньою жадібністю, непристойністю, грубим цинізмом. І начебто непристойність, уособлена в Наталі Іванівні і штабс-капітані Соленому, здобуває перемогу над чистими, чуйними людьми...

А чи є люди, що йдуть на зміну цим, хто загруз у нечистих життєвих справах? Є! Це Аня Раневська і Петя Трофимов із п’єси «Вишневий сад» Антона Чехова. Адже не всі «маленькі люди» перетворюються на обмежених і дрібних людців, виходили із середовища «маленьких людей» і різночинці-демократи, діти яких ставали революціонерами. Як можна здогадатися, Петя Трофимов, «вічний студент», належить до студентського руху, який набув в ті роки великого розмаху. Петя невипадково декілька місяців переховувався в Раневської. Ця молода людина розумна, горда, чесна. Він знає, у якому важкому становищі живе народ, і думає, що його можна виправити тільки безупинною працею. Трофимов живе вірою у світле майбутнє батьківщини, але чітких шляхів зміни життя суспільства Петя поки що не бачить. Образ цього героя досить суперечливий, утім, як і більшість чехівських образів. Трофимов вважає кохання непотрібним у даний момент заняттям. «Я вище кохання», — говорить він Ані. Петя

пишається своєю зневагою до грошей, його не ображає прізвисько «облізлий барин». Петро Трофимов дуже впливає на формування життєвих поглядів Ані, дочки Раневської. Вона безпосередня, щира і добра у своїх почуттях і настроях. Ми сприймаємо Петю й Аню як нових, прогресивних людей.

І з цією вірою в нове і краще так хочеться сказати, що людина не повинна бути маленькою. І пильне око художника Чехова, помічаючи лицемірство, тупість, обмеженість людей, бачить й інше — красоту гарної людини: «Боже мій, як багато в Росії гарних людей!» Такий, наприклад, доктор Димов, герой оповідання «Попрыгунья», людина, яка живе для щастя інших, скромний лікар, із добрим серцем, красивою душею. Димов умирає, врятовуючи від хвороби чужу дитину.

І мені залишається тільки побажати: нехай прагнення називатися гарною людиною ніколи не вичерпується в кожному з нас. Хіба не цього так хотів великий і безсмертний Чехов? І хіба не про це, признаємося собі відверто, мріємо і ми, люди сьогодення?